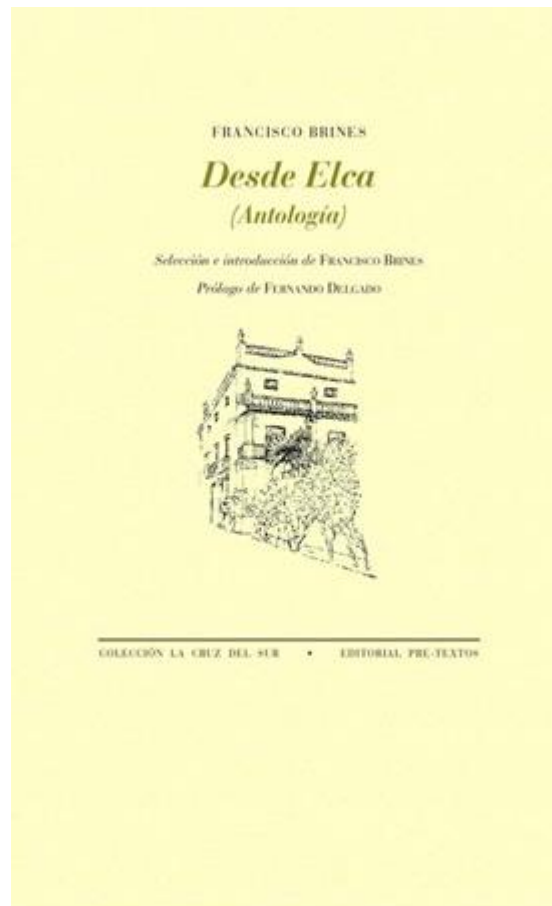

Informe sobre la declaració com a BIC, a Elca, amb la categoria de lloc històric

Autor: Ccs. Llegat Històric
Aprovació: Ple, 31 gener 2022

Antecedents

Amb data 22/11/2021 es va rebre al Consell Valencià de Cultura un escrit de la Direcció General de Cultura i Patrimoni, acompanyat de la Resolució de 28/10/2021 per la qual s'incoa expedient amb la finalitat ja expressada, i amb la petició d'informe com a institució consultiva de la Generalitat.

La Llei 4/1998 d'11 de juny, del patrimoni cultural valencià, estableix en l'article 26 que podran ser declarats béns d'interés cultural amb la categoria de lloc històric, aquells que estiguen vinculats a: esdeveniments del passat, tradicions populars o creacions culturals de valor històric, etnològic o antropològic.

Introducció

Aún con emoción y enorme gratitud recibo la noticia de haber sido reconocido recientemente con el Premio Cervantes 2020, aquí, en Elca, donde transcurrió lo mejor de mi infancia, desde el lugar donde me dispuse a contemplar con sosiego y temblor la vida, y que para mí ha llegado a simbolizar el espacio del mundo. El sentido que le he dado a la vida y a la función que la poesía ha ejercido sobre mí lo aprendí aquí, a través del amor que inundaba las estancias de esta casa [...].¹

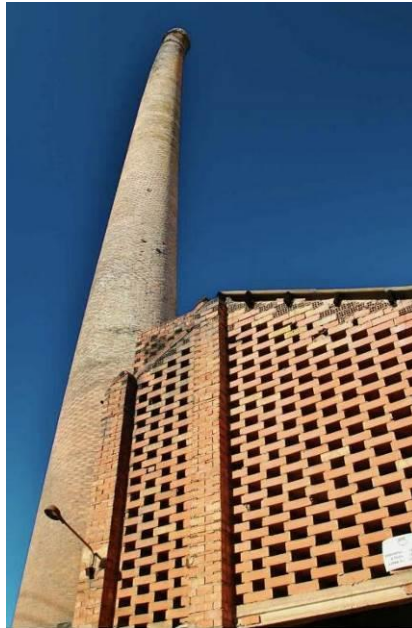

I. L'Arribada a Elca.

El camí dels Rajolars, l'entrada pel palmerar.

La finca anomenada Elca es troba ben a prop de la ciutat d'Oliva, a menys de quatre quilòmetres i per arribar-hi cal recórrer un camí molt singular que travessa, més enllà de la perifèria urbana, un antic barri d'indústries ceràmiques, anomenades els Rajolars, format per antigues rajoleries configurades per naus de gran dimensió amb murs d'atovó i coberta de cintres metàl·liques, que formen una teulada a dos aigües i al costat de les quals ixen unes esplèndides xemeneies de secció circular i d'una altura considerable que els presta una esveltesa inusual.

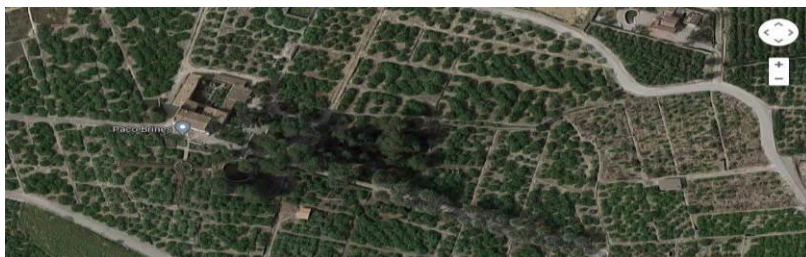
¹ FRANCISCO BRINES. *Desde Elca (Antología)*. Editorial Pre-Textos, 2020.

El conjunt, ara fora d'ús, té una bellesa singular característica de les instal·lacions fabrils antigues i vacants que apel·la inevitablement al record i la memòria, testimoni d'un temps passat com exposa didàcticament el text de diversos autors arreplegat en la publicació Xim ximini, de l'Associació Cultural Falla Barri Sant Francesc (Oliva, 2019).

És una manera molt particular d'apropar-se a Elca.

El camí recorre horts abançalats amb parets de maçoneria i pedra que du finalment a l'entrada de la finca d'Elca, abans anomenada Casa Avargues, cognom de qui va dur endavant la transformació agrícola i la construcció de les arquitectures i els jardins.

Un llarg camí flanquejat de palmeres de bona alçada acaba en les construccions de la casa dels senyors i les dependències annexes. L'entrada és un feliç tòpic de l'arquitectura rural valenciana que dona la benvinguda als visitants que arriben a la propietat.

Des del podi en què s'assenta la casa del senyors, una terrassa ampla que abasta la totalitat de la façana de llevant, s'aprecia el territori d'Elca, és a dir la conca visual formada pels turons veïns, la serralada de Segària, amb el Montgó en segon terme i als peus, una immensitat de bancals curulls de tarongers i salpicats d'algunes construccions de feina o d'esbarjo, fins que la vista arriba a la plana litoral ja urbanitzada i poc després, la mar.

La petjada humana a Elca: pous, motors, bancals, horts de tarongers i masies.

Per entendre la transformació del paisatge valencià produït entorn a la meitat del segle XIX cal considerar el paper determinant que hi jugaren les infraestructures hidràuliques que s'hi posaren en joc en les dècades centrals, tal com exposa el professor Calatayud Giner en *Los inicios de la mecanización en el regadío valenciano, 1850-1930* (Universitat de València 1990).

Assenyala que "La mecanització de l'extracció de l'aigua subterrània per al reg i l'expansió d'aquest tipus d'aprofitament varen constituir la resposta a un conjunt de limitacions amb les que l'agricultura valenciana s'enfrontava a mitjan del segle XIX. [...] Així, entorn a 1850 les situacions d'escassetesa d'aigua començaren a ser freqüents. [...] L'agricultura valenciana assisteix a la crisi dels cultius comercials tradicionals, en especial la morera [...] i la ràpida expansió tarongera difícilment haguera trobat lloc en hortes ja dedicades al cultiu extensiu [...] de tal manera que les primeres plantacions de tarongers es dugueren a terme en zones topogràficament més elevades, de secà o ermes i en què la provisió de regs es convertia en el primer problema a resoldre".

La superació gradual dels problemes derivats de l'extracció d'aigües freàtiques profundes arribà amb l'aplicació de la màquina de vapor a les bombes d'extracció i segons l'autor que citem "[...] l'ús de l'energia derivada del vapor va constituir en suma el salt tecnològic de major transcendència en l'extracció d'aigües subterrànies i va imprimir un gir radical als aprofitaments de regadiu..." i, conseqüentment, de l'extensió del conreu dels nous productes comercials —la taronja, és clar— i per tant la prèvia transformació del camp valencià, tal com va ocórrer en la partida d'Elca entre altres milers més.

Val a dir que aquestes transformacions agrícoles guiades per la lògica mercantil varen produir un canvi radical del paisatge valencià en cotes per davall de tres-cents metres, fugint de temperatures sota zero, i que ha quedat fixat com a icona del genuí paisatge valencià.

II. L'Arquitectura d'Elca.

La casa dels senyors: el classicisme isabelí.

La casa pertany al grup de "Casa rural d'origen modern en una explotació agrària de secà" tal i com ho exposa Miquel del Rey Aynat en el seu llibre *Arquitectura rural valenciana* (Galerada, Serveis d'Edició i Traducció, 2010) a qui seguim en aquesta matèria. Es tracta d'una explotació que inclou l'edifici de la casa dels senyors, que destaca sobre una terrassa a la manera de podi, i també les construccions auxiliars posteriors. Tot forma un conjunt que envolta un pati enjardinat que resol el desnivell de l'abancament amb una escala lineal enjardinada que li afegeix una forta empremta axial i que resulta clos per les tres edificacions i la tanca posterior.

La casa dels senyors apareix a certa distància com a una fita en el paisatge per la seua forma, el seu volum i ubicació i proporciona a l'entorn circumdant un caràcter particular front a altres construccions que s'endevinen més enllà.

L'anàlisi tipològica de la casa ens presenta un volum format per dues crugies paral·leles a la façana principal, és a dir la que mira a llevant, formades per murs de càrrega aixecats amb maçoneria que estan recolzats per pilastres en planta baixa. Consta de tres plantes i la coberta és a dues aigües que no tenen la mateixa presència a les quatre cares de l'edifici ja que en les de nord i sud hi ha un remat de balustres i gerrons sobre pilastres que oculten l'existència dels vessants, trencant la preeminència de l'eix est-oest que regeix l'ordenació del conjunt. En el

cas de la façana nord potser esta alteració estiga relacionada amb la perspectiva que gaudeix sobre el camí d'entrada sota el llarg palmerar, per tal de guaitar l'arribada a la finca. Que la façana sud replique esta coronació de balustres sembla resultat d'una còpia sense el fonament de la nord, per tal de mantenir una certa simetria.

L'organització interna és enterament canònica: la planta baixa recull les peces habitables de la família i les públiques mentre que la superior està formada pels dormitoris i la superior, amb configuració de golfes, conté ara una biblioteca.

La morfologia de la casa, es defineix per un eix est-oest i pel que fa a la façana est o principal, presenta una composició de tres buits en cada nivell, els inferiors sobresortint del pla de façana tancats per reixes corbes i coberts per un remat cònic, mentre que el central que permet l'accés a l'interior és pla i cobert per un arc escarser. Tots tres estan separats, com ja s'ha apuntat, per quatre pilastres que sobreixen del mur i tenen un discret remat superior. Les obertures del pis central mantenen l'estricta simetria, estan protegits per un barandat de forja que recolza sobre una llosa de forja i atovó, i tenen un lleuger guardapols que emfasitza l'arc gairebé pla que cobreix els buits La planta superior conté tres buits menors, com correspon al cànon classicista, que il·luminen i ventilen les cambres i, llevat de l'arc de descàrrega, manquen d'ornament. Per sobre de tot corre el ràfec de boca teules que aboquen l'aigua a un canaló metàl·lic.

Tanmateix, la composició de la cara nord és força diferent: la planta baixa presenta tres murs perpendiculars al principal o de tancament amb configuració pilastrada que reben dos voltes de mig punt que són la base d'una generosa terrassa coberta amb aixopluc decorat que suporta un vessant d'aigües ocult per balustres entre pilarets remuntats de gerrons. Dalt de tot hi ha tres buits menors bessons dels de la façana de llevant i per sobre de tot es repeteix el remat balustrat amb el tema de pilastres i gerrons.

La façana sud reitera el lèxic de la façana est en els nivells superiors i a la base manté la pilastrada però perd un buit i per tant l'estricta simetria característica. A més i ja fora de l'esquema pur, s'hi afegeix un petit cos rematat per espadanya lobulada amb campaneta i penell que respon a l'existència de una capelleta.

La façana oest recau al pati format pel cos principal i els auxiliars, i destaca en la seua composició una portalada que obri el pas des del pis diürn i dona pas a una escala que du al jardí posterior, un pati que resulta clos pels cossos edificats i la tanca posterior, com ja s'ha dit. Per damunt de la portalada s'obri un gran finestral protegit per barandat de forja segons el mateix patró de la façana est i per sobre hi ha un retaule ceràmic de tema religiós.

Des del punt d'anàlisi estilística el conjunt s'insereix en un cert classicisme isabelí característic de les dècades centrals del segle XIX i anterior a l'eclecticisme que posteriorment faria fortuna arreu del món agrícola de nou encuny. Benito Goerlich assenyala en *La arquitectura del eclecticismo en Valencia* (Ajuntament de València, 1983) que "...la major part dels arquitectes de mitjan segle XIX (a la qual cal atribuir la casa d'Elca) romangueren vinculats a una arquitectura de tall més o menys classicista, malgrat que començà a fer-se evident una crisi de la pràctica de l'arquitectura segons els models de l'ensenyament acadèmic [...]". La construcció d'edificacions de nova planta enregistrà un notable increment arran la recuperació econòmica en l'entorn de 1858, diu l'autor, i es fa amb "una arquitectura de matís eclèctic" i malgrat tot no decau el prestigi d'una arquitectura de tall classicista, herència del "neoclassicisme acadèmic..." al que S. Giedion qualifica com neoclassicisme romàntic. El ben cert és que els arquitectes redueixen al mínim l'ornamentació de les façanes insistint més prompte en la part compositiva i constructiva de l'edificació.

Les paraules del professor Benito Goerlich s'ajusten a l'anàlisi de la casa d'Elca que, per la seua senzillesa compositiva, de fortes arrels acadèmiques, i la seua renúncia a l'ornamentació més enllà de l'ús ben moderat de certs elements com els balustres i els gerrons, ens remet a un neoclassicisme romàntic que es veurà refermat quan analitzem l'arquitectura del jardí. Tenim exemples coetanis de la casa d'Elca, com ara la masia de Torre en Conill de Bétera, vinculada també al conreu renovat del camp valencià per les mateixes dècades que Elca i que confirma el que estem exposant: senzillesa compositiva, estalvi decoratiu i èmfasi constructiu que configuren un corpus arquitectònic sovint designat com a racionalisme acadèmic.

Llegim ara el que ens assenyala el professor Piñón Pallarès en Los orígenes de la Valencia moderna (Edicions Alfons el Magnànim COACV, 1987) referit a la difusió dels models arquitectònics entorn a mitjan del segle XIX: respecte de la composició i tractament de les façanes ens trobem amb l'ús absolut de la simetria, on la porta d'accés serà l'element aglutinador de la composició de la façana i, en termes generals, l'adscripció al neoclassicisme acadèmic d'origen francès és completa, aportant-hi "noble senzillesa, moderació, sentit comú, equilibri" que seran els atributs de la nova arquitectura que trobem, com hem estat analitzant, en la casa dels senyors d'Elca.

III. Jardineria a Elca.

La jardineria romàntica: els traçats i les pèrgoles florals, el pati clos.

La finca d'Elca posseeix també una riquesa de jardineria ben estimable. Als peus del podi que configura la terrassa de llevant hi ha un jardí que reuneix les característiques pròpies del romanticisme isabelí: un traçat de dos passeigs en creu coberts per pèrgoles amb plantes trepadores que produeixen bona cosa d'ombra i aporten color a l'indret.

Al bell mig de l'encreuament dels passeigs s'hi troba una glorieta formada per bancs circulars d'obra i taulell decorat, semblants als que ocupen el final de cada un dels passeigs. Al centre del cercle hi ha una columna vuitavada que rep les armadures de la pèrgola i està rematada per un gerro, de la mateixa factura que els de la casa dels senyors. A banda dels elements descrits, els parterres o quadres estan plantats de tarongers com la resta de la finca.

El jardí és un clar ressò del model andalusí format per la seqüència jardí formal seguit de l'hort productiu per arribar al paisatge primigeni. Quan llegim al mestre N. Rubió i Tudurí, *Del paraíso al jardín latino*, (Tusquets, 1981) veiem clar les arrels: "La dosificación árabe de naturaleza y geometría en el jardín es digna de notarse. El trazado es puramente regular, a base de cruces rectas de sendas que forman cuadrados y rectángulos destinados a las plantaciones [...] en el centro de las plazuelas de cruce se concentran las cerámicas coloreadas de tradición persa [...] los términos de perspectiva acostumbran a ser marcados con pabellones de reposo".

I afegeix magistralment referint-se a la perspectiva: "la escena del Paraíso regida por la tela de araña sutil que liga geoméricamente las plantaciones".

El patró, d'arrels perses com veiem, s'incorporà amb naturalitat en la jardineria valenciana de les finques transformades i en els horts urbans en la segona meitat del segle XIX que perdurarà per dècades, fins a ben entrat el segle XX.

El pati clos de què ja hem parlat és també objecte d'una acurada tasca de jardineria que ens remet al tòpic hortus conclusus. En eixir de la casa per la portalada del darrere trobem una escala per accedir al bancal o nivell superior on és el jardí pròpiament dit. L'escala incorpora dues ales de pujada i entre elles hi ha un massís floral.

I més enllà trobem un petit estany o bassa situat al fons d'un semicercle format per un banc de taulells decorats o manisets obrat entre pilastres rematades per gerrons oberts com a testos per a flors. Al bell mig de la basseta s'aixeca una escultura que representa una dona abillada amb túnica i coronada de flors que porta un anyell entre els braços. Al darrere de tot hi ha un front floral com a teló.

IV. El poeta Francisco Brines i els Béns Mobles associats a Elca

Un territorio se convierte en lugar en el momento en que le otorgamos unas posibilidades afectivas, y ese proceso siempre reclama a la mirada del otro. Desde Elca aprendí a reflexionar conmigo mismo, a leer sin prisas y escribir con tiempo. Elca, el lugar donde se han cruzado todas mis edades.²

Francisco Brines Bañó (1932-2021)

Poeta de gran prestigi i reconeixement internacional està considerat com a representant de la segona generació de la postguerra, també anomenada dels 50. Fou nomenat membre de la Real Academia Española (2001), i doctor honoris causa per la Universitat Politècnica de València (2001-2002). Al llarg de la seua carrera creativa ha rebut diversos guardons:

- Premi Cervantes, 2020.
- Alta Distinció de la Generalitat Valenciana, 2019.
- Premi Reina Sofía de Poesia Iberoamericana, 2010.
- Premi Internacional de Poesia Ciutat de Granada Federico García Lorca, 2007.
- Premi Rosalía de Castro en llengua castellana (PEN Club Gallego), 2004.
- Premi a la Creativitat Ricardo Marín, 2004.
- Premi Medalla de les Arts concedida pel Palau de la Música de València, 2003.
- Premi Nacional de les Lletres Espanyoles del Ministeri de Cultura pel conjunt de la seua obra, 1999.
- Premi Fastenrath (Real Academia Española – U P Fastenrath), 1998.
- Premi de les Lletres Valencianes (GVA), 1987.
- Premi Nacional de Poesia del Ministeri de Cultura, 1986.
- Premi de la Crítica de Poesia Castellana, 1967.
- Premi Adonáis de Poesia, 1959.

Entrar a Elca és omplir-se del poeta. La seua personalitat està present en cadascun dels mobles distribuïts per la casa amb total llibertat cercant incansablement la llum que inunda cada estança, però, sobretot, trobem al poeta en la gran diversitat d'obra pictòrica i les innumbrables prestatgeries plenes de llibres que amb perfecta harmonia vistent totes les parets de la casa constituint un fons valuósíssim, la importància del qual va més enllà de l'àmbit privat.

² FRANCISCO BRINES. *Desde Elca (Antología)*. Editorial Pre-Textos, 2020.

Llegat bibliogràfic. La passió pels llibres de Francisco Brines.

La magnitud del llegat bibliogràfic del poeta es calcula en més de 15.000 exemplars, adquirits en llibreries d'arreu d'Espanya i països americans així com en diverses subhastes de col·leccionistes i llibreries de vell.

Un conjunt de gran riquesa on trobarem una gran diversitat temàtica, amb un predomini significatiu de poesia contemporània. Col·leccions completes, primeres edicions de poetes de la seua generació, molts d'aquests títols amb dedicatòries personalitzades.

De gran importància són les col·leccions de **poesia espanyola del segle XX**. Destaquem alguns noms de la „Generació del 27“ i del Modernisme:

- Modernisme: Antonio i Manuel Machado, Juan Ramón Jiménez, Ramón del Valle Inclán, Emilio Carrere, Enrique Díez Canedo, Eduardo Marquina, Francisco Villaespesa, o Salvador Rueda...
- La Generació del 27: Luis Cernuda, Federico García Lorca, Pedro Salinas, Vicente Aleixandre, Emilio Prados, Rafael Alberti, Jorge Guillén, Manuel Altolaguirre, o Dámaso Alonso...

La **literatura hispanoamericana contemporània** i, especialment, la poesia ocupa una part important de la biblioteca. Obres adquirides durant els nombrosos viatges de Francisco Brines a Amèrica del Sud on visitava llibreries de vell i es relacionava amb els escriptors més rellevants del moment:

- Rubén Darío, Jorge Luis Borges, Delmira Agustini, Pablo Neruda, Eugenio Florit, Julio Herrera y Reissig, Xavier de Villaurrutia, Leopoldo Lugones, Salvador Novo, José Emilio Pacheco, César Vallejo, Gastón Baquero, Jorge Carrera Andrade, o Pablo Antonio Cuadra...

Trobarem també, col·leccions de **la millor prosa del segle XX** en tots els gèneres: conte, novel·la, crítica literària, teatre, assaig... Un segle ben representat per:

- La Generació del 98: Valle Inclán, Miguel de Unamuno, Azorín, Pio Baroja, Ramiro de Maeztu o altres més joves com Gabriel Miró o Ramón J. Sender...

Les nostres passes transcorren tranquil·les per Elca i de sobte se'ns presenta al davant una saleta-biblioteca on s'hi troben, reunits i protegits de la llum d'uns grans finestrals tancats, un bon nombre de **llibres antics dels segles XVI, XVII i XVIII**. Inclouen algun incunable, una Eneida, de Virgilio, 1777, o primeres edicions de l'Enciclopèdia francesa o de la poesia de Federico García Lorca, obres de Kavafis i Cernuda, que tant van influir en Brines. Obres clàssiques de Santa Teresa de Jesús, Francisco de Quevedo, Sant Joan de la Creu o Lope de Vega, etc. A més d'altres obres en prosa de Gregori Maians.

Dignes de menció són també **les col·leccions de revistes literàries i de poesia del segle XX:**

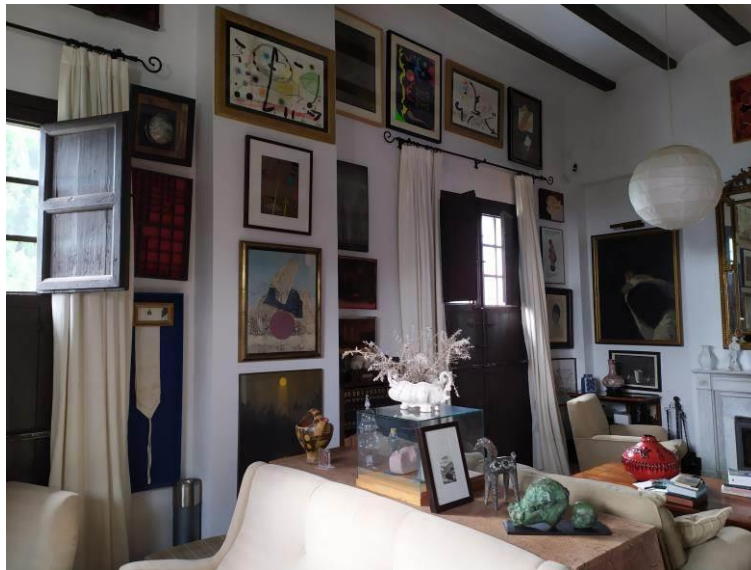
- Revista de Occidente (1923).
- Cruz y Raya (1933-1936).
- Hora de España (1937-1939).
- Litoral, Ínsula, Cuadernos Hispanoamericanos, Garcilaso, Cántico, etc.

La biblioteca del poeta Francisco Brines és de gran interès en el seu conjunt. Milers de llibres ens acompanyen en el recorregut per les diferents plantes de la casa. Una selecció especialitzada de col·leccions completes de la millor literatura del segle XX, a més a més, **de les obres traduïdes al castellà d'autors universals, així com nombrosos llibres de crítica literària**, conformen un conjunt bibliogràfic important que reuneix les característiques necessàries del patrimoni bibliogràfic gràcies al seu caràcter singular, al valor original dels exemplars que en formen part i, principalment, a que tota ella està lligada a la figura de Francisco Brines. Un fons bibliogràfic que s'hauria de posar a l'abast d'investigadors i persones interessades en l'obra i figura del poeta d'Oliva. Per aconseguir-ho **caldrà inventariar** per catalogar tan important llegat bibliogràfic. I fer així una diagnosi de l'estat de conservació del conjunt.

Llegat pictòric

La vida del poeta ha transcorregut en permanent diàleg entre la poesia i altres manifestacions artístiques de diferents formats: pintures, escultures, fotografies, medalles i objectes familiars omplien Elca de sentiment i ens conviden a reflexionar sobre la importància de l'art en el món actual.

Col·lecció pictòrica

Selecció d'obres de Francisco Brines a Elca:

- Retrat masculí. Emilio Sala Francés, 1901. Oli sobre tela.
- Sant Tomàs de Villanueva. Desconegut, finals del s. XVI. Oli sobre taula.
- Dos bodegons de fruites. Desconeguts, s. XIX (escola anglesa). Oli sobre tela.
- Bodegó de pomes i codonys. Pedro Bueno Villarejo, mitjan s. XX. Oli sobre tela.
- Retrat d'un cavaller de l'ordre de Carles III. Joseph de Vicente, 1799. Oli sobre tela.
- Sant Francesc d'Assís. Desconegut, ca. s. XVII. Oli sobre tela.
- Paisatge bucòlic. Desconegut, ca. s. XIX. Oli sobre tela.
- L'Anunciació. Desconegut, data desconeguda. Oli sobre tela.
- Sant Josep i el Xiquet. J. García, s. XIX. Oli sobre tela.
- Retrat de gos. Desconegut, s. XVI-XVII. Oli sobre taula.
- Dama. Julio Vila y Prades, finals de s. XIX – principis s. XX. Oli sobre tela.
- Sense títol. José Tapiró y Baró, segona meitat del s. XIX. Oli sobre taula.
- Retrat d'infant. Atribuït a Sofonisba Anguissola, ca. s. XVI. Oli sobre tela.
- Paisatge venecià A. Desconegut, finals del s. XIX. Oli sobre taula.
- Paisatge venecià B. Desconegut, finals del s. XIX. Oli sobre taula.

- Marina. Ricardo Verdugo, finals del s. XIX – principis del s. XX. Oli sobre taula.
- Retrat de dama. José Ribelles, finals del s. XVIII. Oli sobre taula.
- Paisatge bucòlic. Desconegut, ca. s. XIX. Oli sobre tela, espill.
- Ángel García Gutiérrez, ca. s. XIX. Oli sobre tela.
- Adoració dels Mags. Desconegut, s. XVII. Oli sobre tela.
- Assumpció de Maria als cels. Desconegut, s. XVI-XVII. Oli sobre tela.
- Bodegó de flors i marisc fresc. Sebastián Gessa y Arias, s. XIX. Oli sobre tela.
- Bodegó amb meló d'Alger, raïm i bresquilles. Julio Cebrián y Mezquita, s. XIX. Oli sobre tela.
- El Millars, Montanejos. Francesc Gimeno Barón, 1953. Oli sobre tela.
- Cimeres, Montanejos. Francesc Gimeno Barón, 1953. Oli sobre tela.
- Retrat infant. Autor desconegut. Oli sobre tela.
- Tipus bascos en el moll. Ricardo Baroja Nessi, principis s. XX. Oli sobre tela.
- Paisatge exterior. Emilio Sala, finals s. XIX. Oli sobre tela.
- Retrat de cort anglesa. Autor desconegut, s. XVIII. Oli sobre tela.
- Immaculada. Autor desconegut, s. XVIII. Oli sobre tela.
- El somni d'Adonis. Escola francesa, s. XIX. Oli sobre tela.
- Paisatge costumista. Autor desconegut, finals s. XVIII. Oli sobre tela.
- Bodegó mortuori. Autor desconegut, s. XVIII. Oli sobre tela.
- Retrat. Autor desconegut, possible s. XVII. Oli sobre tela.
- Escena religiosa. Autor desconegut, possible s. XVIII. Oli sobre làmina de coure.
- Escena religiosa. Autor desconegut, possible s. XVIII. Oli sobre tela.
- Portrait of Lord Collingwood, possible Lemuel Francis Abbot, s. XVIII. Oli sobre tela.

Destacables són també, a més a més dels llibres i l'obra pictòrica, les fotografies del poeta, moltes d'elles emmarcades i distribuïdes per les estances de la casa, les escultures i medalles, fruit de nombrosos reconeixements personals i literaris, així com el mobiliari i l'aixovar domèstic, elements tots ells importants per acabar de vestir Elca, convertint-la als ulls del visitant privilegiat, en un model típic de casa rural de família benestant valenciana.

V. Memòria

La presència del lloc en l'obra del poeta. Consideracions literàries.

Francisco Brines ha estat el primer escriptor valencià en rebre el prestigiós Premi Cervantes (2020). Poeta d'escriptura reflexiva, ha creat una obra de gran solidesa, escrita al llarg de la seua vida i des de diferents espais físics com Oxford, Madrid o Elca.

La lectura dels seus versos ens confirmen la gran influència que ha tingut la casa familiar i el seu entorn natural en la creació artística de Brines.

El pensament intel·lectual de l'escriptor i la seua atenta mirada al paisatge i paisanatge han estat una simbiosi perfecta a l'hora de construir la seua obra. Un llegat poètic per a la història de la literatura i joia dels lectors.

Segons la directora de la Fundació Francisco Brines, Àngels Gregori, "Brines insistia en dir-nos que no volia que Elca acabara sent un centre per difondre la seua obra, sinó una casa de la poesia en general, on es realitzaren lectures, activitats i recitals poètics".

El pes de la casa i del jardí.

Per caràcter, Paco Brines estava destinat a cloure els ulls en el paisatge que l'havia vist nàixer. L'Elca, sa casa, jardí inclòs, la casa de la família, és el centre d'una poesia creada, sobretot, a partir del record, la nostàlgia, el presentiment del temps que passa i del que passarà i, al final, en una última llum, de la visió de la boira, d'una mort acceptada perquè és inevitable: Todo estaba dispuesto. La niebla, aún más cerrada/ exigía partir.... Mi madre me miraba, muy fija, desde el barco, /en el viaje aquel de todos a la niebla.³

Per això, per aquests trets del caràcter, en sa casa de l'Elca va concentrar Brines tot el seu paisatge interior, i no al contrari. En qualsevol cas, l'home Brines es va assimilar al paisatge de la casa des del principi de la seua obra, perquè la casa i l'espai que l'envoltava eren, per a ell, l'espill del temps: no tant del temps que li faltava per morir a ell en concret, sinó el del temps dels morts en el qual ell trobava el sentit de la seua vida: on s'hi podia reconèixer i, així, bastir una reflexió sobre la continuïtat basada en una comprensió circular del temps, de la creació i la destrucció, en què la casa es construeix i es reconstrueix, el jardí s'assecar i floreix: Y de nuevo la casa se estará construyendo, y esperará el jardín a que se acaben estos muros/ para poder ser flor, aroma, primavera.⁴

³ La última costa (1995)

⁴ Mere Road (1997)

En este punt, en la tradició literària, Paco Brines és un clàssic. Adaptada al temps que li va tocar viure, l'elegia llatina li sorgeix naturalment. És el propi caràcter. En alguns moments Brines és Catul en els carmina docta, és Virgili en algunes bucòliques, o sobretot Horaci, té igual que siga amb la idea del beatus ille o la del carpe diem. Entre els grecs, d'on prové la paraula elegia, i d'acord amb Eurípides, significava exactament cançó de dol. És el sentit que tindrà en les Tristia d'Ovidi, on el record de la casa perduda és tan constant que esdevé el motiu de l'obra. Per descomptat, amb el temps seran llocs comuns, però reescrits sempre des de l'experiència de cada un. A Paco l'ajudarien les lectures de Garcilaso de la Vega i Fray Luis de León, els grans classicistes de la poesia castellana.

Parlant de manera general, són els poetes d'aquesta tradició els que mantindran aquest ideal estètic. D'acord amb Riposati, la nota més viva de l'elegia romana és la narració del jo propi, inspirat en motius d'individualitat íntima, amor de quietud i de vida, de serenitat i de pau i de to idíl·lic-elegíac, que expressa una nova orientació de l'esperit.⁵

Això és el que fa exactament Paco Brines a l'Elca, reclòs entre els murs de la casa i del jardí. I s'allunya molt ací, tornant a parlar de manera general, del món de la poesia anglosaxona, que tan bé coneixia. On la casa i el retorn no signifiquen l'espai concret que s'entén al Mediterrani. Un dels poetes més influents en Brines, Luis Cernuda, es va debatre entre els dos mons, també pel caràcter i la circumstància. I sovint, el seu no-lloc es revolta i voldria tornar a la casa, l'espai de la vida i de la mort. És la tensió de l'Elegía anticipada: El recuerdo por eso vuelve hoy/ al cementerio aquel, al mar, la roca/ en la costa del sur: el hombre quiere/ caer donde el amor fue suyo un día.⁶

Tot això s'ha d'entendre per a entendre bé un dels sentits més importants de la poesia de Paco Brines, el que és indestriable del paisatge de sa casa, dels murs del jardí endins, del balcó des d'on veu la costa i els seus morts. L'Elca és el seu paisatge interior i la seua vida. Per descomptat, l'Elca, un nom incert, d'origen preromà, continuarà donant el nom a un paratge d'Oliva, on els historiadors diuen que havia una alqueria musulmana hui desapareguda. Però segurament Elca prendrà des d'ara un significat ex novo, el nom que referirà el món de Paco Brines, el d'una obra poètica de molta importància.

Brines declarava després de rebre la notícia del Premi Cervantes: "Creo que lo importante es que la poesía sea de los que la leen. Así que estáis condenados a leerla" i és en aquest desig del poeta on podem comprovar com d'important és el llegat intel·lectual de Francisco Brines, i com està present Elca en tots els seus llibres, hagen estat escrits des d'Oliva o des de Madrid, on Brines va viure durant molts anys.

⁵ B. Riposati, *Introduzione allo Studio di Tibullo*, Milano, 1967, pag. 28

⁶ De *La Realidad y el deseo*, en *Poesía completa*, Vol. I. Ed. Siruela 1993.

- Trobarem Elca en títols del poemes:

"Tarde de verano en Elca", "Espejo en Elca", "Elca", "Elca i el Montgó", Lamento en Elca". "El niño perdido y hallado (en Elca)"...

- Elca en molts dels versos del poeta:

"En este día de septiembre en Elca Nada ha pasado, salvo el tiempo de oro Que fallece apacible con la tarde".⁷

Acabem l'apartat de Memòria amb uns poemes de l'antologia Desde Elca:

REENCUENTRO

He bajado del coche
y el olor de azahar, que tenía olvidado, me invade suave, denso.
He regresado a Elca y corro,
no sé en qué año estoy
y han salido mis padres de la casa con los brazos abiertos,
me besan,
les sonrío,
me miran
-y están muertos-,
y de nuevo les beso.

LAMENTO EN ELCA

Estos momentos breves de la tarde,
con un vuelo de pájaros rodando en el ciprés,
o el súbito posarse en el laurel dichoso
para ver, desde allí, su mundo cotidiano,
en el que están los muros blancos de la casa,
un grupo espeso de naranjos,
el hombre extraño que ahora escribe.

Hay un canto acordado de pájaros
en esta hora que cae, clara y fría,
sobre el tejado alzado de la casa.
Yo reposo en la luz, la recojo en mis manos,
la llevo a mis cabellos,
porque es ella la vida,
más suave que la muerte, es indecisa,
y me roza en los ojos,
como si acaso yo tuviera su existencia.
El mar es un misterio recogido,

⁷ Versos del poema "Los ocios ganados". *El otoño de las rosas*, 1986.

lejos y azul,
y diminuto y mudo,
un bello compañero que te dio su alegría,
y no te dice adiós, pues no ha de recordarte.

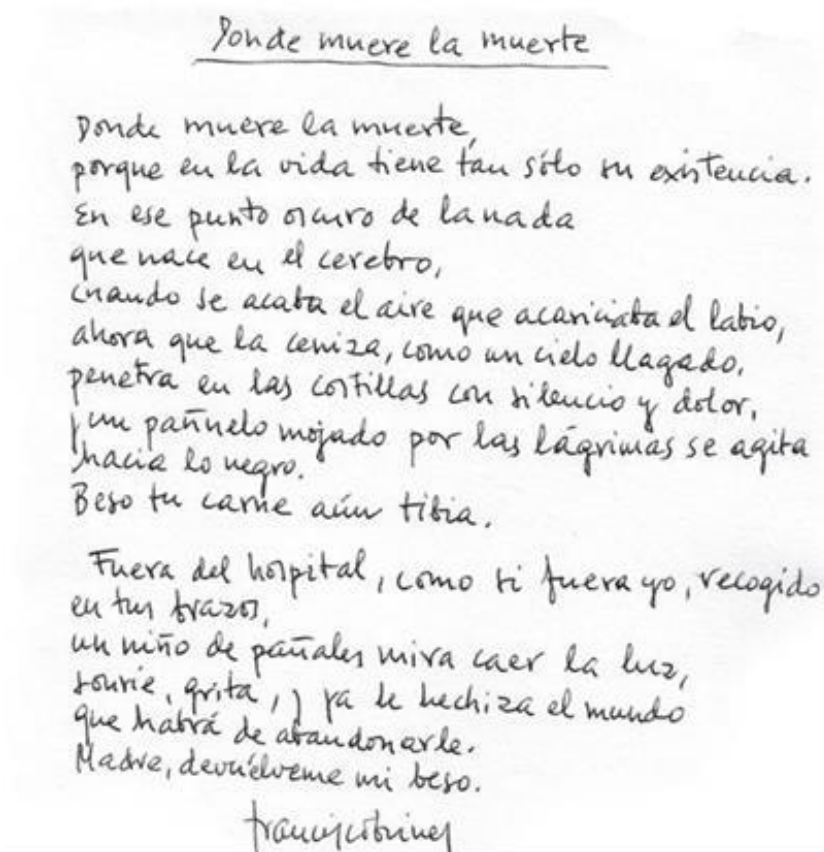
Sólo los hombres aman, y aman siempre,
aun con dificultad.
¿Dónde mirar, en esta breve tarde,
y encontrar quien me mire
y reconozca?
Llega la noche a pasos, muy cansada,
arrastrando las sombras
desde el origen de la luz,
y así se apaga el mundo momentáneo,
se enciende mi conciencia.
Y miro el mundo, desde esta soledad,
le ofrezco fuego, amor,
y nada me refleja.

Nutridos de ese ardor nazcan los hombres,
y ante la indiferencia extraña
de cuanto les acoge,
mientan felicidad
y afirmen inocencia,
pues que en su amor
no hay culpa y no hay destino.

DONDE MUERE LA MUERTE
Donde muere la muerte,
porque en la vida tiene tan sólo su existencia.
En ese punto oscuro de la nada
que nace en el cerebro,
cuando se acaba el aire que acariciaba el labio,
ahora que la ceniza, como un cielo llagado,
penetra en las costillas con silencio y dolor,
y un pañuelo mojado por las lágrimas se agita
hacia lo negro.
Beso tu carne aún tibia.

Fuera del hospital, como si fuera yo, recogido
en tus brazos,
un niño de pañales mira caer la luz,
sonríe, grita, y ya le hechiza el mundo,

que habrá de abandonarle.
Madre, devuélveme mi beso.

VI. Consideracions i recomanacions generals

Elca no només pot ser considerada un bé cultural per la seua naturalesa moble i immoble, cal valorar el seu patrimoni natural i d'altres com l'intel·lectual, el material, el simbòlic i també l'afectiu.

Elca és molt més que una casa, una finca o una antiga partida rural. És Brines i és un llegat patrimonial que el poeta ha conservat amb mínimes modificacions i una intacta bellesa. Un ecosistema modèlic representatiu del territori valencià de les comarques centrals. La seua geografia i els seus paisatges són la memòria d'una agricultura de secà reconvertida en regadiu, i són el present de la història col·lectiva del poble valencià.

En relació als béns mobles, atés que podrien ser transportats amb facilitat, prenen un caràcter de fragilitat que aconsella una intervenció urgent mitjançant la seua rigorosa catalogació tant del patrimoni arxivístic com del bibliogràfic (Martí Domínguez ha escrit recentment "la biblioteca de Francisco Brines, una de les més completes i interessants que he pogut visitar

recentment")⁸ i l'artístic en els seus diferents suports. En aquest aspecte seria interessant aplicar formes de col·laboració entre els titulars dels béns, hereus i patronat de la Fundació Francisco Brines i altres entitats públiques i privades, afavorint el mecenatge, i tot un conjunt de fórmules que puguen facilitar la catalogació i protecció dels béns.

VII. Conclusions

Al llarg del que hem exposat entorn als aspectes de Paisatge, Arquitectura i Jardineria ha quedat palès l'alt interès que té la finca d'Elca, molt especialment pel que respecta a la cultura que atesora en cada un d'ells. Parlem de la bellesa d'un paisatge genuïnament valencià, d'un indret o conca visual excepcional. Parlem d'una arquitectura culta pròpia dels moments històrics de profunda transformació agrícola. Parlem d'una jardineria romàntica perfectament inserida, bé en el conreu agrícola i el seu paisatge, bé en la retirada escena domèstica del pati clos.

Tant pel que fa als elements d'Arquitectura, Paisatge i Jardineria, com pels Béns Mobles d'Elca, i atesa la seua vinculació a la ciutat d'Oliva i, principalment, a la memòria i llegat intel·lectual del seu propietari Francisco Brines, **considerem plenament justificada la qualificació de la finca Elca com a Bé d'Interés Cultural en la categoria de Lloc Històric, com preveu la Llei de Patrimoni Cultural Valencià.**

Aquest informe es remetrà al protocol habitual. A la Direcció General de Cultura i Patrimoni de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport, que n'ha fet la petició, a la Fundació Francisco Brines i les entitats col·laboradores i a l'Ajuntament d'Oliva.

⁸ MARTÍ DOMÍNGUEZ, Elogi del llibre ben fet. Conversa amb Josep Palàcios. *Cent anys fent llibres* PUV 2021